

– твърдят – "беше потайна". Освен стил на времето, в случая това е и характер, недоверие поради доброто им познаване – към и на хората. И все пак: тя не е споделяла, говорела е малко, но винаги е казвала онова, което е преценявала, че искат да каже – и преди, и след 9.IX. Ел. Вапцарова освен добър социален психолог е и една добре ориентирана жена кое от казаното е изгоднo както за нея, така и за другите. Това не е обвинение, а по-скоро адмирация, като знаем себе си и цената на общественото мнение, особено когато се култивира от властимащите.

Седна реч: майката си е чиста проба духовно просветен прагматик.

БАЩА И ДЕЦА

Бащино ли съм пропил имане...

Хр. Ботев

Лесно е да напиша, че доминиращата оценка за влошените отношения между Вапцаров и баща му е резултат на сектантското следдетосептемврийско разбиране, което изключва родовото, кръвното за сметка на идеологическото. Почти всички автори на спомени, които се спират на този семеен възел, страдат от комплекса Павлик Морозов. Как могат да се спогодят царедворецът баща и синът комунист? За тях такава възможност е изключена. За тях, но не и за мен.

Поради това: лесно е да го напиша, по-трудно – да го докажа.

И тук, както в почти всичко, създадо превратна представа за Вапцаров, трябва да пориш третото агрегатно състояние на водата, като ледоразбивача "Ленин", носът ще посинее и затыпее от цепене, корпусът ще се тресе, а отвсякъде – ледени води. По-лесно е да се внуши една представа, да скове съзнанието, отколкото да я разтопиш и разнищиш.

Най-общото, което битува за бащата Йонко Вапцаров, е, че той е "известен големец в Банско, приятел с видни хора от София, приближен на двореца; че с Иван Михайлов не се много обичат" и че "за баща си Вапцаров почти не говореше" – и двете характеристики на Б.Вапцарова. Последната се е трансформирала в съзнанието на новите поколения от "почти не говореше за него", в "не го обичаше", и този мит за стария Вапцаров, както всички митове за младия Вапцаров – сина, е с плитки корени в действителността на взаимоотношенията баща – син, но с неестествено "плодородни" плодове в нашите представи. И както трябва да се очаква – почвата, каменлива и плитка, не ги предполага.

Безспорно е казаното от Б.Вапцарова за бъдещия ѝ свекър: "През целия си живот Йонко Вапцаров се занимавал с политика, бил комитета, вземал дейно участие в борбите на македонския народ, люшкарал се от една идеологическа позиция на друга. Лежал в солунския затвор, сражавал се с турските потери, накрая преминал към реакционното крило на македонското националноосвободително движение."

Безспорно е, но твърде общо. Мерките на господстващата доскоро идеология, като изключим агонията ѝ, решително подценяваха националното в името на интернационализма. Затова и Йонко Вапцаров, както и всеки деец-патриот, бяха гледани изпод вежди, недоверчиво. Чак в 1988 година, от пространните и подробни разговори на Магдалена Шишкова изплува един премълчаван факт: "Имало е период, когато дори бащата на Н.Вапцаров е бил член на партията. Това е още в самото начало на нейното съществуване в Банско, когато през 1919 г. нашата партия печели изборите в града." – Кр. Радонов.

И ако пак си послужим с негова оценка "общественият климат в Банско години наред е бил сложен" – трябва да добавим – такъв е бил не само в Банско, а в целия регион. Той е подлаган на много въздействия – национални, религиозни, икономически, идейно-политически. В него са се засичали много интереси – на съседните народи, на подалечните, дори и геополитически. Трудно е било да прочукаш яйцето на недоизмътеното национално освобождение и да погледнеш към света: да се самоопределиш народностно и да възприемеш новите идеологии. Последните са били средство за постигане на едното, насъщното: освобождението. Мутирали са не само отделни личности, но и разбирания, възгледи, привързаности и нищо освен едното, основното, не е било в истинския си чист вид. Така трябва да разбираме и комунизма, партийното членство на Йонката. То не е нагаждане, то е принуда на обстоятелствата, дошла от мътилката на времето и разнопосочните външни интереси, в които вечно трябва да търсиш брод, я с оръжие, я с партия, я с различните му течения в македонското движение. И то с цената на падналите глави, застрашена е била и главата на самия Йонко Вапцаров, отървал се като по чудо. Но за хората на този край винаги е било силно едно неизменно сцепление: отстояване на народностната цялост, то е основата, опората, от която те вкупом, на групи са отстоявали едно или друго, включително и комунистическата идея.

За "пробиването" на Йонката в партията, за временното му акустиране в нея Крум Радонов има своето обяснение: "Неговото приемане означава обезвредяване на целия този кръг около него. Впоследствие той е изключен като чужд елемент..."

Както се вижда, обяснението е стеснено, грубо идеологизирано и не отчита сложността на обстоятелствата и личността. Така бяха отписвани много хора, сякаш бяха длъжни да се кланят и палят свещи само на един Бог, на една икона – Ленин. Тази ограниченост на болшевишката идеология никога не предполагаше и не роди мнозинство, а избраници. Мнозинството беше изкуствено получено – чрез принудата и насилието. То беше илюзорно като реалност и струваше убийства, лагери, социална изолация на милиони хора. Трябваше системата да рухне след 1989 година, за да се види истинското съотношение на силите. Човешката единица е възел на много повече предпочитания и избори. Тя е отворена, а не веднъж завинаги предопределена.

Така и с Йонката: "... но и баща му носеше нещо бунтовно и поетично у себе си." – Д. Лагадинова.

"Бащата не може в никакъв случай да бъде охарактеризиран като прогресивен, но беше прогресивен в определен смисъл: възприемаше новото... нещо ново за Банско е въвеждал. От друга страна – той, така умислено се големеше.

Но пък инак – твърд характер." – Л. Везюв.

И това са думи на представител от другия род – на баба Елена. Който е живял в по-малка общност, село или градче – знае, че макар и сродени, Монтеки и Капулети съхраняват противопоставянето си, генетичната, бих казал, вражда. Така че казаното от Везюв трябва да оценим по достойнство, да не изкарваме просто онова, което винаги е сложно и противоречиво. Старият Вапцаров е бил прогресивен и тъкмо поради това, че под прогресивно не разбираме само най-прогресивната идеология и най-прогресивния строй на света. Йонко Вапцаров покрай целия си комитлък пръв в Банско създава зеленчукова градина, дори си наема специален градинар и докато останалите отглеждат картофи и зелен боб, той има на трапезата си домати и чушки, нещо рядко за Банско не само тогава, но и сега. Той е бил схватлив, открит за новото и го е доказвал неведнъж: насочването на Никола Вапцаров към техниката чрез записването му като ученик във Военноморското училище.

След Октомврийската революция и успешния, но труден разгром на белогвардейците и в Банско, както дори и в моето село, припада "лист отбрулен" от голямата буря – белогвардеецът доктор Майлер. Тази запомняща се фигура в градеца, този интелигентен пришълец с рядко срещани за онова време умения и способности на лечител най-първо живее на квартира със семейството си у самия Йонко Вапцаров.

Даването на подслон не е само набирание на допълнителен прес-

тиж, но най-напред усет за новото, за ценното и не на последно място проява и на добродетел. Когато за пореден път се размътва водата – и то пак отвън, от СССР – Септемврийското въстание, Йонко Вапцаров спасява същия този д-р Майлер. "Тогава Йонката, вече войвода, нарежда: натоварете Майлер на каруцата с багажа му до Гара Белово и забягва. А дъщеря му и жена му остават да живеят тук, в Йонковото семейство." – Л. Глушков.

Няма да давам своя оценка за този "чужд елемент" и приет в партията за "обезвреждане на кръга около него", а ще цитирам казаното от същия Л. Глушков за Йонковото покровителство: "Това не е малка проява. Йонката го подслони. Това е войвода, който е противник тогава на комунистите"...

Минало е Йонковото "приянство" – членството му в партията – 1918-1919 година, според Кр. Радонов, той вече не е с тях, но помага, по човешки, на един, който е можел да изчезне безследно. Между впрочем заслуга на такива хора като Йонката е въстанието в Разложко да даде само една жертва, и то поради нейната непредпазливост. И това е проява на национален характер, на характера на хората от този край, които не допускат братоубийството, стигат до консенсус.

Колкото до д-р Майлер, той е хем белогвардеец, хем изповядващ новата идеология; всеотдаен в работата си, добър специалист, помагаш всекиму, а на бедните дори не взема и пари. Под влияние на неговите, казано най-общо, леви убеждения е и самият Никола Вапцаров. Така че освен лекар д-р Майлер е и комунистически агитатор, бил е за въстанието и съвсем основателно е щял да опере пешкира. А какъв е всъщност, може да си отговори всеки, познаващ историята и средствата на съветското проникване не само у нас.

Та въпреки жеста си към един "ляв белогвардеец" Йонката "след 23-та година става царедворец, името му се свързва с много убийства – Кр. Радонов.

За хора като Радонов това е завой, непостоянство, равно на предателство. Те не допускат например разочарование от тяхната идеология и методи на действие.

Колкото до убийствата, с които се "свързва името му", е възможно да ги е имало, защото, влезел ли Йонката в банска кръчма, седнел ли на маса, заварените лека-полека се измушвали, плащали питото и ставали. Но при всеки случай убийствата – ако са били – не са от 1923 година, или са минали, или са последни, или пък, ако не са били – самият Йонката със своята потайност, смяна на пристрастия и привързаности, авторитета, който е имал, е респектирал, дори плашел съгражданите си.

Еднолинейното, опростенческо разбиране на личността, когато самата личност не дава възможност за това, води до премълчаване на едни за сметка на изтъкването на други нейни страни и прояви.

Ето един такъв пример: "Някои членове от семейството пишат, че Вапцарови били бедни. Това съвсем не е вярно.

По онова време често чувахме, че Вапцаровите деца били ходили в двореца.

За мен в детството Вапцаровото семейство беше забулено в няква особена тайнственост – там ставаха все интересни неща. Веднъж над Банско, представете си, се появи аероплан. После казаха, че е кацнал на Кераджийското блато (в Банско, колкото и да е странно, "блата" наричаха тия места, които са пусти, равни, сухи) и че с този аероплан за София щели да заминат Вапцаровите деца.

В деня на излитането му съм била седем-осем годишна. Спомням си как хукнах надолу към "блатото". Към двадесет и шеста, двадесет и седма (година – б. м.) трябва да беше... цялото Банско се изсипа на блатото в Кераджийца. Не помня кой друг е бил от Вапцарови, но и сега виждам как Борис се качва по стълбичката на аероплана." – Милка Молерова.

Не твърдя, че членовете на семейството, писали "че Вапцарови били бедни", са същите, които днес искат да реституират къщата-музей в Банско (и то след като са обезщетени за нея с пари и дворни места), но не върви да не запитам: защо толкова години (до 1988 г.) е премълчаван такъв факт, за който могат да свидетелстват и днес доста банскалии. Дори и аз, без да искам, летувайки тазгодишния август в родния град на поета, научих една колоритна подробност, станала десетилетие преди кацането на царския аероплан. Тя е свързана с посрещането в Банско на кайзер Вилхелм и австрийския престолонаследник през седемнайсега година. Кайзерът, предвождан от Фердинанд, е отседнал в дома на Йонко Вапцаров. Градът е бил украсен със знамена. И когато се задава свитата, една от местните жени готвачки, невиджала друг път толкова хора, такъв ескорт, лисва кофа вода в супата: уплашила се, че няма да стигне.

Случката чух от внучката на запомнилата я 90-годишна баба, жива и здрава до днес (да ѝ дава Бог здраве и живот още!). Думата ми е, че такива далечни събития се помнят и разказват от банскалии и сега (момичето, от което я чух, ме помоли да не споменавам името на баба ѝ), какво остава за по-близките, премълчавани десетилетия, за да се насаждат тенденциозните измислици на митотворците.

Като плесница срещу фалшификациите е и основателното и така

естествено за всеки нормален човек наблюдение на Милка Молерова: "Всички близки, пък и пишещите за Вапцаров, непрекъснато изтъкват факта, че когато Никола бил на 3 години, Яворов посетил дома им и оставил трайни следи у бъдещия поет. Забравя се, че Вапцаров е бил само на три години. На три години той не би могъл да запомни пък и да отдели Яворов от другите братати комити, които са шетали из Банско. И в същото време той е бил на осем години, когато през седмнайсетата германският кайзер и Фердинанд със свитата си посещават Банско, гостуват в дома им. И това е събитие, което наистина може да поразии въображението на всяко дете."

Както се казва – няма какво да добавя освен може би: ако изходим от братите и минем през системното пренебрегване на очевидното, не можем да не стигнем до брататите лъжи. А тях по принцип не е обичал и Вапцаров, макар неведнъж да им е вярвал.

Но М.Молерова не спира дотук: "А по-късните посещения на Борис, ходенето в двореца. Логично е това да тласне развитието на Вапцаров в съвсем друга посока, да го накара от най-ранни години да мечтае за бляскав живот и кариера, каквато, разбира се, лесно е могъл да направи при връзките на баща си... А Н.Вапцаров става комунист."

Не мога да съдя по нищо, че Вапцаров е мечтал за "бляскав живот и кариера", блясъка той е виждал в "кариерата" на поезията, в мечтата си за "един живот желан и нужен", особено в последното десетилетие преди гибелта си. Никъде в спомените на майка му и съпругата му не става дума, че и той би искал, поне в разговор насаме с тях да е "успял" според гоговашните норми за успех, но логично е да не изключваме такъв разговор с най-близките, шом в писмо до майка си – Кочериново, 15.III.1934 г., има и такъв ред: "Сега небето ни е ясно и живота – тих и спокоен, такъв, какъвто го искаше ти." Той е вече семеен, свил е гнездо, има работа, макар и не от най-добрите, но все пак работа, защото и намирането ѝ тогава, както и сега, не е било лесно: "Аз съм на работа и ти пиша, а машината шуми – това не е шум, а песен на творчество и сила." – Из същото писмо. Вероятно това е най-възможното от всички възможни щастия за Вапцаров, като имаме предвид характера и натурата му – далечно ехо на юношеските мечти за успех в обществото, които не може да не е споделял поне с майка си, шом ѝ пише "какъвто искаше ти". Такъв идеал е естествен, той битува във всяко семейство, в което има обич и грижа за децата, нравствена и културна просветеност, вяра в Бога. Всичко това го има у Вапцарови: "Тук, в този дом има книги, подарявани от различни хора, па и татко им купуваше някои книги." – Л. Глушков.

Сред подарените са книги с автограф на гостувания у Йонко

Вапцаров тогавашен културен елит: С. Андреев, Ал. Божинов, Ел. Багряна, унгарският писател Г. Дюла, ученият Байкушев, художникът Щъркелов, чешки учени и пр. Такива високи гости освен всичко (притеснения, неодобрения и пр.) са и образец за достигане, ако не във всичко, поне в нещо. Всеки, всеки мечтае да напусне родния дом, да излезе по широкия свят и да се завърне вкъщи като победител:

*Ако ли, мале майно ле,
жив и здрав стигна до село*

.....
*О, тогаз, майко юнашка!
О, либе мило, хубаво!*

Разликата е в това, което смътното, неясно юношество, разпалена-та младост имат за идеал според личния избор от конкретното време. Нечовешко е да отричаме това право и на Вапцаров.

Друг е въпросът защо е избрал друг път и друго "одеяние" за часа и деня на победата. Отговорът не е един (ще се опитам да ги дам), но единият от тях е свързан с бащата, предмет на този откъс.

За бащата и ние подобно на Л.Глушков днес можем да кажем: "Сега проумявам аз, че тоя човек, дедо Йонката, е имал проблиящи на добрина, на човечност. Не е така просто всичко при него."

За да проумее сега – осемдесетте години, – значи и нему му е насила наливана превратна представа: съчинителите на легенди за тираничния, идейно неустойчив, едва ли не жесток и приближен на царя баща са "град от словесна атака" – да вярваш на ушите си вместо на очите си. Стократно повече сме длъжни да не се поддаваме на тази "градушка" ние, които днес имаме свободата да мислим със собствените си глави, без предубеждения, с оглед на нормалното. Бих допълнил, че немалка част от разговорите на М.Шишкова с Вапцарови съвременници показват началото на такъв процес, изпреварват времето, на хората им е додеяла революционната интерпретация и те търсят еволюционния подход, за да си обяснят явлението. "Семейство Вапцарови според мен е едно уникално за България семейство, което заслужава специално изследване – психологическо, социално. То е невероятен феномен в културната ни история." – М. Молерова.

И някак си в дисонанс звучи фразата: "Харизматичната фигура на бащата обаче не възпира синовете, които не само че се отграничават от него и делата му като приближен на двореца, но и активно се включват в борбата против монархофашизма." от предговора на Антон Първанов към същия този сборник с разговори на М.Шишкова.

Йонко Вапцаров не е бил "приближен" само на двореца, но и на много още неща. Като всеки жив човек с буден ум и предприемчивост.

израсъл и живял в нормална среда, той е бил отворен към света, неограничен, за разлика от ограничеността на своите тълкуватели, които със съдържанието на вола в краставицата искат да обяснят всичко.

Бащата не е бил толкова далеч от поета: "Но и баща му носеше нещо бунтовно и поетично у себе си." – Д. Лагадинова. Р. Босева пък си спомня за една "намеса" при подобен разговор, тласкащ нещата в желана посока, от самия Павел Вежинов: "Той се подписва Никола Йонков, обаче държи на името Вапцаров, защото баща му е Йонко Вапцаров от "Хайдушки копнения" на Яворов." На името бащино държи синът и това го има черно на бяло в писмото му от 8.VIII.1934 г.: "После, знай че щадя повече от всичко името ти"... Така че Йонката има най-малкото две, а дотук се видя и много още лица – освен комита и приближен на двореца.

Според Л. Глушков "Той (Вапцаров – б. м.) си уважаваше и баща си, и майка си. Борис беше груб с баща си, Кольо нивга не е отвръщал."

Според Кр. Радонов: "Той е бил внимателен и към баща си и въпреки това – у него няма тази близост с бащата, която обикновено съществува между баща и син."

Дали наистина е така?

Във винаги недвуизмерните взаимоотношения между баща и деца везните на кантара са в постоянно трептене. Те имат и биологична, и духовна, и социална, и морална страна, имат периоди на взаимно привличане и отблъскване, никога не са константна величина, менят се с възрастта, с развитието на индивида. Едни са в детството, други в младостта, трети – в зрелостта.

А какво би се получило, ако сложим в сметката и така наречената епоха.

Педантично точен, до сухота, без никакъв излишък е в спомените си за Вапцаров неговият другар и квартирант Христо Радевски: "За баща си почти не говореше. С него те стояха на различни идейни и политически позиции. Един път само се отпусна и като заговори за суровостта на стария, разправи следния случай. Като бил малък – спомня си как веднъж още в просъница чул, че баща му влиза в стаята и тихо сяда край леглото му. Кольо отворил очи и видял как старият протегнал ръка да го помилва, но като забелязал, че го гледа – веднага дръпнал ръката си.

– Побоя се – каза – да не го видя разнежен."

Тук всички "усложнителни" на взаимоотношенията баща – син трябва да замлъкнат, да седнат върху чувалите си, пълни с железата

на идейни и политически различия и оставят кръвното, родовото на мира, един път и завинаги. Едното не обяснява и не отменя другото. Сцената, за която разказва Радевски, преразказвайки Вапцаровия разказ, е по български класическа. Тя дори не е изваяна от ръката на майстор, защото майсторът е самият живот. Скриване на чувствата, потискането и непоказването им беше неписаният закон на всяко патриархално семейство. Кой не го знае, кой не е чувал за него: дете се гали само на сън. Чувам го и днес от златните уста на майка си, затрупана от пръстта, виждам го в проявите на дядо си и баща си. Непоказването на любовта чрез нежност не означаваше, че я няма. Напротив – потвърждаваше силата ѝ.

По руско-съветски маниер днес се мляскаме по повод и без повод като содомити и все повече се отдалечаваме от възможността да разберем хората преди нас, които ни обичаха мълчаливо, без показни жестове, без звук, само с грижи и очи. Тази ненаситна любов умря несподелена, но ако и ние все още обичаме другите, то нашата обич е несподелената любов на тия хора, преминала в нас като наследство. Строгост и суровост от любов в името на семейно-световния – Божи ред, разрушен – дано не непоправимо – от нашата либерално-любеобилна всеядност. Че то кого не обичахме: Ленин, Сталин, Димитров, партията, родината и не остана обич за най-скъпите: дядо и баба, майка и баща, съпруга и деца.

Привидната студенина на нашите предци е най-голямото потвърждение на любовта им. Вапцаров е израснал в такава среда и никаква любов към СССР, към партията и идеята, не са могли да изместят в него изконното. В узаконения от опита и вековете семеен модел за бащата е царският трон, останалите са се въртели около него като планетите около слънцето. Бащата е решавал-разрешавал главното, върху него е падала отговорността за материалната и физическа сигурност на семейството. Банско в началото на ХХ век си е все още в ХІХ. Желанията на бащата са и желания на останалите. При такъв строг ред е невъзможно да не си потиснат, да не разбираш, че не всичко ти е позволено. Позволеното е с оглед на успеха и сигурността на семейството и най-вече на децата. Види се – механизъм не е съвършен, както всичко под небето, но българинът повече е живял в робство, отколкото на свобода. Оцеляването му винаги е било главният "екзистенциален въпрос" и за него той се е опирал единствено на себе си. Как да не е подозрителен, недоверчив, прагматик и трезв; всичко, нарушаващо реда и общоприетите норми, той е подрязвал навреме – "дървото се превива, докато е младо". В такава среда най-грудно е било на особените, надарените. А Вапцаров е имал тази

дарба Божия. Тъкмо от нея се е страхувал бащата ("цигулар къща не храни"). Тъкмо затова е искал да потуши лирично-романтичния плам на сина, защото по-добре от него е знаел, че животът не е шега работа. Тук конфликтът е неизбежен и може да се случи и в най-добрите семейства. Разбира се, в контекста на новото време, след 9.ІХ. този конфликт е раздухан повече, отколкото заслужава. Бащата настоява след прогимназията синът да се запише във Военноморското училище във Варна. И неговата логика според житейския му опит е правилна: образованието е безплатно, синът ще заякне, освен образование ще придобие и технически умения – нещо твърде прогресивно за времето си, ще хване занаят. (Със същите аргументи ме увещаваше и баща ми през 60-те години да се запиша в техникума по механотехника в Плевен). Разбира се, "детето" към друго "му тегли сърцето" – към илюзорния свят на литературата, а не към реалността, но накрая се подчинява, скланя, "освен това той обичаше техниката" – твърди майката. Не току-така се прекослови на баща. Ако Никола толкова се е съпротивлявал на бащината воля, както искат да изкарат работата с късна дата някои негови партийни доброжелатели, той би се явил на приемните изпити формално (лично аз направо избягах, когато баща ми ме увещаваше да замина за Велико Търново и кандидатствувам във Военното училище). Но Никола Вапцаров заедно с най-добрите си приятели от Разложката гимназия се явява на изпит (види се, искал е да пренесе приятелството от Разлог и Банско във Варна, та да намали стреса при приземяването от върха на мечтата до наложителната проза на живота). Издържа го (единият изпит е по мъчителката на вси поети – математиката) и бива приет. Само той. Някои казват, че това се дължало и на намесата на бащата (нали е приближен на двореца), защото приятелят му от Банско – Милче – бил истински математик.

Според майката – решаваша роля е изиграла пак литературата – със знанията си Вапцаров учудил комисията "и това решило приемането му".

Така че "внушението от двореца" едва ли е изиграло ролята, която искат да му припишат. Вапцаров е бил не само изпълнителен, но и упорит: "напрасно съм се съмнявала и за момент в него – той съвсем сериозно се е занимавал." – Ел.Вапцарова.

Отношението на Вапцаров към бащата до приемането му (с курс) във Военноморското училище – 1926 г. – най-малкото е почетелно в онзи смисъл, който е предопределен от патриархалното семейство. Той не скършва хатъра на баща си, независимо, че не му е било толкова по сърце (както твърдят близките му) да става моряк. Но и тия твърдения трябва да приемаме с едно на ум: първо – самият

Никола не е бил против техниката, а хазайката му от Разлог твърди, че още тогава е искал да стане моряк; второ – сестрата, брат му, майката волно или неволно не може да не приписват на Никола част от своето отношение към Йонката; трето – след смъртта на бащата и съпруга той не е толкова "опасен" за тях, пространството, запълвано от твърдата ръка, е освободено, липсата на респект се превръща в смелост да изобличаваш слабостите му; четвърто – те стават непомерно уголемени след 9.IX., когато идеите на Никола са победили, новото време диктува нови правила, нова конюнктура. И колкото синът с всяка победа на социализма излиза по-прав, толкова по-неправ е бащата.

Но нека се върнем назад, след като сме отишли толкова напред. Времето между 1926-1932 година е време на Вапцаровото възмъжаване. Той е под въздействието на наистина суровите (за разлика от бащино-семеините) условия на казармата-училище. Тук всичко е под час, освен физически нужни са и умствени усилия, юношата е трябвало да пречупи себе си, да се организира, да усвои и създаде навици, ред, дисциплина, да се подготви теоретически и провери практически. И чак тогава да навлезе и овладее тайната – машината. Почти всеки ден е изпитание по самодоказване, това е нов терен за проява на личността, който увелича, без да те пита, защото всеки младеж е честолобив по своему, когато възмъжава. Много илюзии, много гимназиални мечти са се оказали празни за сметка на удовлетворението от себе си. През тези години Вапцаров е "открил", че пак може да си обича литературата, че може да е техник, моряк и т.н. и същевременно – поет; че едното не изключва другото, напротив – подпомага го: той придобива ново познание, нов опит, нови умения. Плюс това професията му е рядка, изключение е и в един миг поне е персонифицирал нейната изключителност с изключителността на поетическите си увлечения. В началото сам, плах, изолиран или самоизолиран сред толкова непознати, той постепенно се приобщава с останалите, разбира и оценява другарството, силата на общността, печели съмишленици. Нека само си представим как е изглеждал в очите на банскалии, на връстниците с моряшката униформа. Море – при планина. Най-малкото е екзотично. Все е имало мигновения на гордост, дори на благодарност към бащата, който го е насочил – нека да е и с известен натиск – към един друг, непознат свят. След една ваканция дори споделя с Ив. Чучков: "Знаеш ли, другарите ми в Банско ми се видяха много изостанали"...

Характеристиките и оценките, които има Вапцаров от преподавателите и офицерите от Военноморското училище, са добри и много

добри. Ако заниманията и занятията не са го привличали – би ли ги получил? При това той е бил емоционална натура.

Бащата не може да не е бил доволен от сина, да не се е гордеел с него. И малкото запазени писма между двамата потвърждават, че чувствата им, макар и дискретно показани, не само не са се отслабили, но и са укрепнали, дори са по-силни. Никола се обръща винаги с "Мили текьо" и това не е епистоларен стил на епохата, а и малко над общоприетия патриархален тон. Бащата, старият, е по-сдържан – "Драги Никола". Писмата са кратки, информативни, без емоционални излишества и почти винаги свързани с конкретни практични въпроси. Бащата не е чакал синът да изпадне финансово и да го моли за пари, той предварва, пита: "Ако имаш нужда от пари, яви ми да ти пратя." Т.е. той не го е оставял да се унижава, не го е поставял в положение на зависим, въпреки че образованието е безплатно, че го е изпратил, както казват някои, в това училище тъкмо, защото е такова.

Пък и самият Никола е знаел мярката, не е искал излишно, а само при нужда. Това също е почит, морал и зачитане на взаимното достойнство. Дори бащата е бил по-съпричастен към сина, отколкото не само се пише, но и предполага: той дори не е чужд на постичните му занимания: "Драги Никола.

Дойдох за малко в Гор.Оряховица – Търново. Може след десетина дена да дойда и във Варна. Пиши ми на адрес Щъркелов от какво имаш нужда. Ако тоя шаяк, който изпратих на Райна за Великден, подходи и за теб, кажи колко да ти зема, или ако искаш по-хубав, прати ми мостра. Аз мога да го купя на фабрични цени в София. Томалевски ми каза, че чел в "Българ(ска) реч" някое твое хубаво стихотворение." 11 май 1928.

Ако е такъв тиранин, какъвто го изкарват, такъв бездушник, би ли написал това писмо. Той е искал да създаде всички – най-добри според разбиранията си – условия за първородния син, не скрива "приятния гъдел" от похвалата за поетичния му успех.

Бащата винаги е бил резервният изход за сина при всичките му житейски затруднения, винаги му е бил опора, към която Никола – също така винаги – е прибягвал, и то съзнателно. Всички свои липси в характера си, шо се отнася до практични действия, е компенсирал с бащата. В един по-широк смисъл баща и син са се допълвали, били са си взаимно продължение. Таеното, но неизразено в бащината душа поради липса на възможност е наследено и развито от сина, а който пък е лирик, не е практик. Практичното се е удавало на бащата. Йонката винаги е усещал новото, бил е в крак с времето, дори е гледал

напред. В писмо на майката – средата на ноември 1928 – тя съобщава на сина: "Баща ти ни писа, че той е наредил за идуща(та) година в Германия да довършиш." По това време бащата е на гости в Ню Йорк при сестра си Манда Кондова, след покушение върху него от Михайловици. Спасява го семейната реликва – часовникът.

Досега не съм открил защо това намерение на бащата – Никола да довърши в Германия – се е провалило, но едно друго писмо (12.V.1930) на сина до бащата свидетелствува, че "машинната болест" е завладяла и брат му Борис – "искал да постъпи в машинно училище и оттам да стане офицер". С други думи, поне в професионалната насоченост на децата е постигнато семейно съгласие, всички са единодушни в разбирането си за житейския успех. Н. Вапцаров дори дава съвети на брат си как да се учи, на кои предмети да наблегне. А това, че братята после тръгват по друг път, е друга тема. Но в края на трийсета година всички мислят еднакво за бъдещето, не са врагове, а лоялни поданици на държавата, служат ѝ и се готвят да ѝ служат по най-добрия за себе си и за нея начин. Никола противно на принципите си дори моли баща си да му съдейства пред капитан Стателов да бъде изпратен на работа в учебния арсенал: "Сам не бих искал да се нареждам така, но изглежда, че повечето си нареждат по този начин практиките. Побързай, че от първи май ще се разпределят смените." – Из писмо от 19 април 1930.

Това е колкото оценка за качествата на бащата, толкова и признание, то е потвърждение, че синът не само е свикнал, но и обикнал новото си поприще, че с баща си са проникнати от една и съща цел, за чието постигане той знае много добре кой може най-много да му помогне.

Пак благодарение на парите, дадени от бащата, стажува на морски кораби, посещава Цариград, Александрия, Хайфа, Порт Саид, Фамагуста. Единственият му конфликт през този период 1926-1932 е на "любовна основа": Вапцаров отива на екскурзия с приятелката си Ана в Пирин. Екскурзията и изобщо връзката им става предмет на одумки в Банско.

Като имаме предвид моралните представи на хората от онова време, и то в един малък градец със здрави (по македонски) нрави, можем да си обясним какъв е бил спорът между родителите и сина, който като всеки романтик, разбира се, не си е позволил нищо. Одумките са само повод да защити моралната си правота и да напише едно хубаво писмо до баща си, повече младежки разпалено, отколкото обясняващо невинността му, защото и майката, и бащата са знаели, че е невинен. Но могат ли да затворят устата на хората. Затова са били

строги в мълчанието си, с дидактична цел са кастрили сина, който, макар и непристъпил границите на тогавашната интимна близост, е пристъпил границите на тогавашните еснафски разбирания за приличие. Така че "мили текьо" изразява същото, разминаването е между поколенията, по една само точка – външното поведение, а не по същността. Разликата е в това, че младият Вапцаров не е разбирал, че "старите" са го разбирали, но е нямало как да му кажат. Те са живели дълго сред тия хора, а е трябвало да живеят и занаят – не може да не се съобразяват.

Че всичко е минало и заминало, че е било само буря в чаша вода, доказват послешните отношения между бащата и сина. Синът завършва като рядък за времето си специалист – среден техник, а няма работа.

Кой може да помогне? Пак бащата.

И помага. Както винаги.

Най-първо опитва да го направи журналист – значи е ценял най-скровените му занимания, същите, за които го обвиняват, че в началото – записването във Военноморското Училище – е пренебрегнал. С широките си връзки – и то не с кого да е, – а с главния редактор на "Зора" Данаил Крапчев нагласява работата, така че Никола да бъде назначен за сътрудник на вестника. Както в любовта обаче, така и в писането Никола иска да си позволи онова, което не се позволява на новака – да бъде различен, и то още с първата си статия. Това и тогава, и сега не става – всеки вестник си има свои задължителни изисквания, свой стил и позиция. Като покриеш нормата, идва ред на волността. Вапцаров започва с последното и резултатът е ясен – скъпа е цената на гордостта. Заплаща се пак с нея, но със самопотъпкването ѝ. Стига дотам, че да моли чрез майка си: "Ти му кажи, мамо, нека ми намери работа по моята специалност, най-тежката да бъде, но да работя."

Старият е знаел какво може да работи средният техник в ония години на криза. Той и затова е държал на другото – да го назначи сътрудник на вестник – най-авторитетния, на когото Вапцаров сътрудничи по-късно (значи е приел нормата), но вече е късно.

Насила хубост не става. Насила става друго: вместо да изпишеш вежди, вадиш очи.

Пак благодарение на Йонката – на приятелите му братя Балабанови – Никола постъпва на първо време като огняр във фабриката за хартия в село Бараково. И уж на първо време – огняр е почти до края на живота си – доста мъчително отблъскващо като професия, и доста привлекателно за митологизиране след 9. IX.

След провала на бащиния замисъл няма как да не е доволен.

Изпуснал е питомното, остава му дивото. Приема с "радостен блясък в очите." – Ел. Вапцарова. Как не! Инак трябва да се признае за победен. За неуспял дори.

Това е "радост" от немай-къде, стимулирана от неразумната склонност на младостта да украсява и обезпечава с илюзии грубата реалност, за да може по-лесно да я преглътне. Илюзиите, мечтите са честолюбието на младостта, която се мисли всесилна и не приема бащиното мъдруване, което накрая се оказва право. Накрая, когато е късно и колата се е обърнала. Но това е историята на всяка младост, на всички бащи и деца, които задължително трябва да се противопоставят, преди животът да ги помири и примири и се прегърнат – еднакво безсилни пред неумолимия фатум.

Вапцаров нарамва хомота, дотолкова свиква с него, че го обиква – той е чистосърдечен идеалист, млад, вярва си, че ще се справи с всичко, не допуска, че две дини под една мишница не се носят. В друга среда – и друго ще мисли. Нито истински работник, нито истински интелигент – дори само като социална категория.

Ако иманякакво разминаване между бащата и сина, то е тъкмо тук. Но бащата – той може само да обича – и значи – да прощава, вече е принуден да бъде по-добрият. Дори да отстъпва: в поведение и разбирания – за пред сина – дори да се нагажда към него. Той все така му помага – за всяка нова работа, негова и дори на приятели – защото синът го моли в писмата си и за това; помага му при търсене на квартири, при преместването в София; помага му до последно, защото вече го има за – и е разбрал – че е – неудачник.

Той е особено остър и към двамата си синове – Никола и Борис – след смъртта на внука си – негов едноименник – Йонко: "Баща им ги обвиняваше, че те са изпаднали до нищета, заслепени от своите политически убеждения. Не четат ли какво става в Русия, преследвания за убеждения – Троцки и Радек, арести на генерали и все в този дух." – Б. Вапцарова.

Ако тези "обвинения" на бащата към децата бяха тълкувани само преди три години, те щяха да бъдат квалифицирани като назадничави, особено съпоставени с прогресивните синове. Днес можем да погледнем на тях безпристрастно и най-малкото да ги признаем за основателни. Днес не можем, както тогава, да "плюем намръщено" на "бащиното мъдруване", осланяйки се единствено на "нещо хубаво и светло", което не е нищо друго освен една неопределеност, равна на романтична абстракция. Всеки, който е живял повече – повече е и видял. А ако е възприемчив – какъвто е бил старият, – повече е и разбрал. Той не може да не бъде консервативен за разлика от незряла-

та "революционност" на младостта. Здравият консерватизъм и болният революционизъм през всички времена, между всички поколения са неизменното стълкновение, от което, след като приключи сметката, се вижда, че "изостаналият" е бил напредничавият, а "напредничавият" – изостанал. Единият влага насъбраното от скъперническата щедрост на годините в банката на времето, другият – харчи щедро къра на младостта от ден на ден – ден за ден и когато потропат на касата, бащата трябва да плати от лихвите на своето малко на изпадналия поради голям харчлък син.

Още по е "плащал" бащата, неуспял да се наложи, подир задържането му от михайловистите. Разкарван из планините, с живот, постоянно висящ на косъм – от средата на март 1933 до втората половина на май 1934, – той окончателно е разбрал, че човешкият живот, убежденията не чинят нищо, не струват и пукната пара. Цялата му екзистенциална одисея го е направила завършен скептик, за когото семейството, децата са единственото важно нещо. Напуснал някога дома в името на своето "хубаво и светло", митарствал по планините, националните, социалните и политическите увлечения, бащата е затворил кръга, върнал се е, откъдето е тръгнал: в "моя дом е моята крепост". Синът тепърва е напуснал Итака в търсенето на Итака; бащата вече е разбрал "Итаките що значат".

Това разминаване на корабите, на завръщания се и отпътувания става за година и нещо. През това време на "ни кост, ни вест" от бащата Никола търси връзки за спасяването му, работи, пише, влюбен е до уши в Бойка, жени се и още повече усложнява живота си.

В пълен ход е отдалечаването – битийно по смисъл, още повече че бащата е и реално далече – осъден, с неизпълнена, но изпълнима присъда. От нея се е отървал накрая – втората половина на май 1934, – михайловистите го освобождават, но кой ще го освободи от обичаеотговорност към сина?

А разстоянието между двамата непоправимо се е увеличило.

Бащата е обеднял – и материално, и откъм надежди, прави неуспешен опит да се премести в София, – изгубил е прежния си авторитет и сила в Банско, съгражданите му го отбягват като чумав. За себе си Йонката не успява, но успява за сина си. Макар и половин, все е успех. Старите му връзки са все още оцелели, ако не друго – останала е старата слава.

Празниците – коледни и великденски, зимите Йонката прекарва при сина и снахата, изгубил почва под нозете си. След тежко боледуване и неуспешно лечение в Александровската болница умира от

кръвоизлив в мозъка на 17.I.1939 г. Въпреки грижите на приятеля си проф. д-р Моллов, защото освен индустриалци, търговци, министри, политици, интелектуалци, цар и царски синове, царедворци той е имал и такива приятели.

Според Я. Герчева "Кольо не се просълзи".

Според Б. Вапцарова "поради студовете и прекъснатите съобщения с Банско (непроходимостта на шосето в местността "Предел") свекърва ми Елена Вапцарова не можа да дойде на погребението. Тя пристигна по-късно."

Един мъж трудно плаче. Дори и за баща си. Но непросълзяването не означава непременно нелюбов. Природните препятствия – също.

И все пак: и в случайността има предопределеност.

След михайловисткото околосоветско пътешествие бащата е друг: разбрал до дъно своите – останал е неразбран от тях. Всеки е поел окончателно пътеката си. Вече е бил ненужен. Късно е било да пали и размахва спасителния фенер пред устремения влак на съдбата. Не е можел да я насочи в друг коловоз, да я спре, а само да я пооблекчи тук-там с връзките си. Нищо не е станало така, както го е мислил. Оставало му е да се примири, да стои закован с уголемяващи се от ужас зеници пред предстоящото. Спената се повтаря: той отново е в същото положение – иска да погали полусупия син, но разсънването му е попречило. Коего е било сън-полусън – сега е наяве. Конкретната случка се е разширила и разпростряла във времето и пространството до пълната си условност: превърната се е в метафора. Цял живот ръката му виси протегната за неосъществена ласка. Той никога няма да погали челото на сина си. Отдалечил се не по своя вина за повече от година – оставало му е да се отдалечи окончателно. Вкопан в познанието си, в нямата поза на невъзможния спасител, превърнала го в свидетел, той не е издържал последното действие на гледката – сринал се е от собственото си напрежение – в "земята, майко, черната"...

Правотата му ще поникне по-късно, когато е завинаги късно, с мекия растеж на гробищната трева.

С костите си той завладява софийската земя, опитомява я за бъдещия гроб. Синовния.

По леко-меко ще легнеш в нея, ако преди теб я е "опитал" баща ти. Тя вече е своя, бащина земя.